

Seyfeddin RZASOY*

Oğuz Mitolojisinde Kaos ve Onun Deli Paradigmaları

Chaos in Oguz Mythology and His Lunatic Paradigms

Özet

Makalede Oğuzların dünya hakkındaki tasavvurlarının zengin bir mitolojiye sahip olduğu gösterilmiştir. Eserler üzerinden öğrenilmiştir ki, eski Oğuzlarda "kozmos" Oğuz" diye adlandırılmıştır. Araştırma sırasında, Oğuzların kaosu "yalancı dünya" diye adlandırdıkları tespit edilmiştir. Oğuz mitinde "yalan" kelimesi, "yalan söyleme/uydurma" anlamına gelmiyordu. "Yalancı dünya" semantiği, "Oğuz"a (yani, kozmosa) dönülen dünya anlamına geliyordu. Kaosla irtibata geçen mitolojik karakterler, "deli" olarak adlandırılmıştır. "Yalan", her zaman dönüş anlamında konuşmak ve yapmak anlamına geliyordu.

Anahtar Kelimeler: Kaos, kozmos, Oğuz Mitolojisi, deli.

Giriş

Oğuz mitinin yeniden inşası yönünde gerçekleştirdiğimiz deneyimler (bk. Rzasoy 2004; Rzasoy 2007; Rzasoy 2008; Rzasoy 2009) göstermiştir ki, gerek müstakil olarak Oğuz mit türünün, gerekse Oğuz mitler sisteminin, yani Oğuz mitolojisinin incelenmesindeki en büyük sorun, Oğuz kaosunun yeniden inşası sorunudur. Mevcut araştırmalarda Oğuz dünyasına düşman, yani aykırı olan dünyanın, sadece "kaos" olduğu kaydedilse de Oğuz kaos modeli, Oğuz mitolojik düşüncesinin kategorileri düzeyinde yeniden inşa edilmemiştir.

1. Kaos Anlayışı

Yunan, Mısır, Çin, vd. mitolojilerinde kaos hakkında zengin tasavvurlar vardır. Yunan mitolojisinde kaos; Aid, Tatar gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Aid, "Yunan mitolojisinde hem ölümler ülkesi

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Mitoloji Bölüm Başkanı / AZERBAYCAN

hükümdarının adı, hem hükümdarlığın kendisidir." (Takho-Godi 1980: 355). "Yunan mitolojisinde kozmosun en derin yerinde, Aid'den alt kata yerleşen mekân Tartar'dır." (Takho-Godi 1982: 495).

Altay, Sibiryâ Türklerinin tasavvurlarında kaos ve onunla bağlantılı karakterler kendi adları ile korunmuştur. Mesela Ülgen yerüstü, Erlik yeraltı dünyasının sahibidir. Kahramanlar, türlü nedenlerle yerin altındaki ölümler ülkesine inebilirler.

Mitolojik düşüncede kozmos ve kaos, birbirinden ayrılmaz mekanlardır. "Mekan hakkında çağdaş tasavvurlardan farklı olarak, mitopoetik dünya modelinde "rasyonelleştirilmiş" mekan yoktur. O her zaman doludur ve her zaman maddidir. Mekanın olmamasının (gayr-ı mekanın) tecessümü, yaratılışa kadarki kaostur. O, her zaman doludur, her zaman maddidir. Mekanın olmamasının tecessümü, yaratılışa kadarki kaostur. Yaratılışın artık var olduğu durumda (yani, artık çatışmanın yaratıldığı halde) mekanın varlığı kozmosta (merkezde), yokluğu kaostadır (ücradadır). Mitopoetik düşünce, mekanı ve zamanı birbirinden ayıramaz. Bu durumda mekan ve zaman, ayrılmaz bir birlik-kronotopos oluşturur (Toporov 1982: 340). "Kozmos, kaosa direnir. O, gerek zaman ve gerekse onu meydana getiren elementlerin içeriği bakımından kaosa nispeten ikincidir." (Toporov 1982: 9-10). "Kaos, kozmosun bir parçasıdır, kozmosun dışında ne varsa kaostur ve o, genellikle karışıklıklar alemi ve tesadüflerden oluşan bir dünyadır." (Beydsili (Memmedov) 2003: 201; Beydili (Memmedov) 2004: 71).

Kaos, felsefi açıdan kozmiksel birliğin büyük ve trajik karakteri olarak tasavvur edilir. Tüm varlık bu karakterde erimiştir: Varlık alemi, kaostan meydana gelir ve ancak kaosta yok olur. Kaos, bundan dolayı bütün ve aralıksız, sonsuz ve sınırsız oluşumun evrensel prensibidir (Losev 1982: 581).

Kaosun mitolojik açıdan farklı geleneklerde tekrarlanan nitelikleri şunlardır: Su unsuru ile ilişkisi, mekan ve zamanda sonsuzluk, boşluğa kadar uzanan ara ya da bunun aksine tüm elementlerin birleşmesi, düzensizlik (Topotov 1982: 581).

Kaos, sinerjetik açıdan, ondan belirli ilişkiler sisteminin dinamik bir şekilde meydana gelmesi ve yeniden kaosa dönmedir. Süreç, her zaman değişen, hareket eden, kendinde ayrıntılığın farklı görüntülerde birliğini yansıtan bir şeye dönüşür (Gurbanov 2004: 65).

2. Oğuz Mitolojik Kaosu

Oğuz mitolojisinde de kozmos, kendi yaşam ritimlerini kaostan alır: Kozmosla kaos arasında, kendini yaratmanın karmaşık sinerjetik yapısını göz önünde tutan dinamik ilişkiler sistemi vardır. Kozmolojik çağın her bir

bireyi, kendi yaşamı boyunca birkeç defa inisiyasyon (geçiş) ritüellerinde ölüp dirilerek kaosla ilişki kurar. Mitolojik düşünce çağında bireyin kaosla kurmak istediği ilişkinin yolu, vasıtası ve mekanizması inisiyasyon ritüelleridir. Bundan dolayı, Oğuz kaosunu, metodolojik olarak Oğuz inisiyasyon (geçiş) ritüellerini incelemeyen yeniden inşa etmek imkansızdır. Bu doğrultuda yaptığımız araştırmalarda başlıca dört sonuca ulaşmış durumdayız:

Birincisi, Oğuz mitolojik düşüncesinde kaos, ayrı bir dünya olarak tasavvur edilmiş ve “yalancı dünya” diye adlandırılmıştır;

İkincisi, Oğuz kaos modelinde “yalan”, var olmanın başlıca ilkesini, “yalancılık” ise başlıca hareket (davranış) formülünü oluşturmuştur;

Üçüncüsü, “deli” semantik birimi ve “delilik” statüsü, tüm hallerde kaosla ritüel düzlemde ilişkiye geçmenin işaret birimleridir;

Dördüncüsü, Oğuzların “küçük ölüm” adını verdikleri “uyku” (rüya) semantik birimi, kosa dahil olma ve ondan ayrılmada aracı mekanizmadır.

3. Yalancı Dünya Paragidması:

“Kozmos” ve “kaos”, dünya modelinin çatışan yanlarının Yunanca adlarıdır. Bizi ilk etapta ilgilendiren şey, onların Oğuzcadaki adlarıdır. F. Bayat, Oğuz epik dünya modelindeki çatışmaları “geniş anlamda Oğuz-kaos” çatışması olarak adlandırmıştır (Bayat 1993: 25).

Görüldüğü gibi, Oğuz mitolojisinde kozmos “Oğuz” adı ile ifade edilse de Oğuz kaosunun ne şekilde adlandırıldığı aydınlanmamıştır. Bu durumda onun adını Oğuz kültürünün kendisinde aramak gerekir. V. N. Toporov yazmaktadır: “Mitolojik metnin özelliği şundadır ki, mit, adı olmayan yaşamsal deneyimde var olmaz. Bu durumda adlar, tüm mitolojik sistem ya da onun motifleri hakkında görüş beyan etmek için biricik kaynaktır.” (Toporov 1980: 508). Bundan dolayı, Oğuz mitolojisindeki kaos hakkında fikir beyan etmek için biricik kaynak, onun “Kitab-ı Dede Korkut”ta saklanan adıdır.

“Kitab-ı Dede Korkut”ta Basat-Tepegöz modeli, kozmos-kaos çatışmasının en arkaik paradignalarındandır. Basat kozmosu, Tepegöz ise kaosu temsil etmektedir. Tepegöz’ün mensup olduğu kaos dünyası, Basat ile ihtiyar bir kadının diyalogunda “Yalancı dünya” olarak adlandırılmaktadır:

“Yalancı dünya yüzünde bir er gopdı” (Kitabı Dede Gorkud 1988: 100).

Bu, bir tesadüf olmayıp, Oğuz epik-mitolojik düşüncesinde doğumla ilgili mekansal mensubiyeti belirten bir formüldür:

“*Bayat boyından* Gorkud ata diyerler bir er gopdı” (Kitabi Dede Gorkud 1988: 31).

“*Yalançı dünya yüzünde bir er gopdı*” (Kitabi Dede Gorkud 1988: 100).

Burada “Bayat boyı” Korkut Ata’nın doğduğu mekanın adı olduğu gibi, “Yalançı dünya” semantik birimi de Tepegöz’ün doğduğu mekanın adıdır. Böylece, Tepegöz’ün mensup olduğu kaosun adı, destanda “Yalançı dünya” adı altında geçmektedir.

4. Kara/Deli Koşutluğu:

Oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinde kaos; ölüm, kısırlık (çocuksuzluk) anlamında kara renkle temsil edilir. Lakin bu, kara renge olumsuz bir anlam vermemektedir. E. Tanrıverdi ortaya koymuştur ki, Türk adlarında “kara” sözü büyüklük, güçlülük anlamlarını taşımaktadır (Tanrıverdi 1996: 25). V. N. Toporov’un yazdığı gibi, kaosun en önemli çizgisi, dünya için temel rolünü oynamasında ve kaosta yaratılışı oluşturan enerjinin olmasındadır (Toporov 1982: 581). Bu durumda adlar, kaotik enerjiye bağlanma vasıtası işlevini yerine getirmektedir. Yani, Oğuz insanının ad modelinde kaosu temsil eden “kara” semantik biriminin varlığı, bireyin kozmik düzlemde (yeniden) oluşmasında kaotik malzemenin katılımını yansıtır. Oğuz insanı, kendi etnokozmik yapısı ile kaosa bağlıdır. O, kendi yaşam gücünü kasotan alır: Kaosla kozmos arasında kendini yeniden oluşturmanın dinamik sistemi vardır. Bunlar inisiyasyon (ölüp-dirilme) ritüelleridir. İnisiyasyon ritüelini geçen (ölüp-dirilme aşamasında olan) birey, “*deli*” diye adlandırılır. Bu, bir sistemdir: Kaosla ilgili tüm elementler birbirine bağlıdır. Mesela, “Kitab-ı Dede Korkut”ta “kara” ve “deli” semantik birimlerinin kaosa olan bağlılığı, bu adların aynılığında da ifade edilir. A. Caferoğlu’na göre destanda “kara” ve “deli” anlayışları, “Deli Budak=Kara Budak”ta olduğu gibi, aynı anlama sahiptir.” (Caferoğlu 1959: 70)

Böylece, “kara” ve “deli” semantemlerinin bir adda aynışması, onların işaret ettikleri anlamın aynılığı ile koşullanır. Başka bir deyişle, gerek “kara”, gerekse “deli”, kaosla ilgili statülerdir.

5. Küçük Ölüm-Uyku Paradigması:

Oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinin önemli alanlarından biri, kozmosla kaosun sınırı, birleşme mekanıdır. Bu mekan, “Kitab-ı Dede Korkut”ta Oğuzların “küçük ölüm” dedikleri “yuku” (uyku//rüya) semantemi ile sıkı bir şekilde bağlıdır. İncelemeler göstermektedir ki, “yuku”, kozmostan kaosa dahil olma ve uzaklaşmanın, dışında kalmanın mekanizmasıdır. Başka bir deyişle, destanda nerede kaosa ve aksine geçiş varsa, bu küçük ölüm-uyku mekanizması ile meydana gelir. M.

Kazımoğlu'na göre "Kitab-ı Dede Korkut"taki kahramanların düşman toprakları ile sınırda yatıp uykuya dalmalarını, kahramanlık destanı için tesadüfi bir detay gibi değerlendirmek doğru değildir (Kazımoğlu 2006: 188).

Destanda Oğuz kahramanları, kafir sınırına ulaştıklarında mutlaka yedi günlük uykuya dalarlar. Oğuz-kafir sınırı, epik paradigmadır. Bu paradigmanın mitolojik invaryantı, Oğuz-Kaos sınırıdır. Başka bir ifadeyle Oğuz-Kaos mitolojik invaryantı, destanda Oğuz-Kafir paradigmasına dönüşmüştür. Oğuzlar için kaos, uyku ve ölüm dünyası idi. Onlar, ukuyu küçük ölüm diye adlandırdılar. Uykuda olmak, ölüm dünyasında olmak; ölüm dünyasında olmak, uykuda olmak demektir. Burada, destan kodu ile mitin kodu koşutlanmaktadır. Yedi gün yedi gece uyku, küçük ölüm vasıtasıyla mit kahramanı kaosa, onun destandaki paradigması olan kafir mekanına geçmektedir. XI. Boyda Salur Kazan'ın gözünü, kafirin kalesinin yanında, düşman toprağının sınırında uyku basar (Kitabi-Dede Gorkud 1988: 116). VI. Boyda Kanturalı'nın kafir toprağına neş şekilde dahil olduğu konusunda herhangi bir şey denilirse de o, geriye dönerken Oğuz sınırında derin uykuya dalar (Kitabi-Dede Gorkud 1988: 90). X. Boyda Segerek, Oğuz'la kafir ülkesinin sınırında üç kez uykuya dalar (Kitabi-Dede Gorkud 1988: 113).

Böylece, Oğuzların "küçük ölüm" dedikleri "uyku" semantik birimi, Oğuz mitolojisinde kozmosla kaos arasında arabulucu, ritüel mekanizmasıdır.

6. Yalan ve Yalancılık Paragidmaları:

"Yalan" ve ondan türeyen "yalancı" sözleri, çağdaş Türkçede "uydurma" anlamıyla ilişkilidir. Ancak kozmolojik çağ Oğuzlarının düşüncesinde "yalan(cılık)" günümüzdeki anlamından tamamen farklı idi. Oğuzların "Yalancı dünya" diye adlandırdıkları alem (kaos), onlar için kendi dünyaları (kozmos) kadar gerçek (reel) bir dünya idi. Diğer bir deyişle, Oğuz mitolojisinde "Yalancı dünya", günümüzdeki anlamına uygun olarak mevcut (gerçek) olmayan dünya gibi kavranılmazdı. Bundan dolayı, Yalancı dünyadaki mekan da, zamanda da, hareket de Oğuz'daki mekan, zaman ve hareketin tersinedir.

Böylece Oğuz mitolojik dünya modelinde:

Yalan, kaosun kozmosla yansıyan semantik yapısı;

Yalancılık, kahramanın kaostaki hareketinin işlevsel ilkesi, yani kozmostaki hareketlere yansıyan eylemleridir.

Masallarda yeraltına inmiş ya da devlerin mekanına dahil olmuş kahraman, kendi dünyasına ters olan şeylerle karşı karşıya gelir. Atın önünde et, kuşun önünde ot, aslanın önünde kuş yemi vardır. Örtük olması gereken kapılar açık, açık olması gereken kapılar örtük, yerde olması gereken halılar gökte, gökte olması gerekenler yerededir. Başka bir deyişle, her şey terstir, kaotiktir. Kahraman, bunların yerlerini değiştirerek kozmik bir düzen yaratır. C. Beydili, “Genellikle, eski inançlara göre, öteki dünyada, yerlatı dünyasında yaşayan demonik karakterli varlıklar bizim dünyamızdaki insanlardan farklı görünüşe, ters davranışlara sahiptirler.” (Beydili (Memmedov) 2003: 361) demektedir.

“Yalan(cılık)” semantemi, “Kitab-ı Dede Korkut” destanında geniş ve zengin türemelere sahiptir. Onlardan bir grubu, “deli” adıyla tanınan kahramanlardır: Deli Dumrul, Deli Karçar, Deli Ozan (Beyrek) ve diğerleri.

7. “Deli” Biriminin Ritüel-Mitolojik Semanîği:

Oğuz epik geleneğindeki “deli” semnatemi hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. T. Hacıyev’e göre, “Kitab-ı Dede Korkut” destanında genç yiğitlere “deli”, yaşlı kahramanlara “koca” denilmiştir (Hacıyev 2001: 17).

C. Beydili göstermiştir ki, delilik atlı-göçebe toplumun anlayışındaki erdemliliğin ve buna uygun olarak destan kahramanlığının kültürel davranış kodudur (Beydili (Memmedov) 2004: 104).

M. Kazımoğlu’na göre delilik, “Kitab-ı Dede Korkut”ta birkaç karakteri kuşatan bir çizgidir ve o çizgi boyunca tasvir edilen karakterlerin hareketleri, doğal olarak, birbiriyle örtüşür. Aynı ayrı karakterlerde yansıyan bu akla gelmez hareketlerin en başlıca nedeni, başka bir şey değildir; deliliğin, delişmenliğin kendisidir (Kazımoğlu 2004: 25).

A. Koçak, bugüne kadar üzerinde çokça durulan *delilerin*, bazen bir destanın, bir fıkranın, bazen bir halk hikayesinin, efsanesinin ve masalın birinci derecede kahramanı olduklarını (Koçak 2004: 280); Bilgin’in “delilik” semanteminin üç tipini (alp/yiğit deli tipi, veli deli tipi ve akıl hastası deli tipi) belirlediğini (Koçak 2004: 282) ifade ederek, “Kitab-ı Dede Korkut”taki deli tipini “alp/yiğit deli tipi”ne dahil etmiştir (Koçak 2004: 283).

A. Koçak’ın delileri “alp” tipine dahil etmesi, bir rastlantı değildir. M. Kaplan, bu tipi yiğitlik, galebe çalmak ve hakim olma ihtiraslarına sahip, dışa dönük aktif bir tip sayarak göstermiştir ki alp tipinde diyonizyak bir taraf vardır. O, ölçülü ve hesaplı değil, coşkundur; bazen “deli” kelimesi ile sıfatlandırılır. Bu coşkunculuk ve delilik yüzünden başı sık sık belaya girer (Kaplan 1991: 50-51).

M. Ekici, alp tipini psikolojik düzlemde ideal insan olarak nitelendirerek, destanlardaki ideal insan tipinin, kendi kişisel hırslarının ve arzularının çok üstüne çıkan, toplumu için her defasında hayatını ortaya koyma cesaret ve kabiliyetini gösteren karakterler üzerine inşa edildiğini ifade etmiştir (Ekici 2004: 124).

A. Koçak, “Kitab-ı Dede Korkut” destanındaki Deli Dumrul, Deli Karçar, Deli Dünder, Deli Budak, Deli Evren gibi karakterlerin tahlilini yaparak onların delilikleri üzerinden “alp/yiğit” arketipini yeniden inşa etmiştir (Koçak 2004: 283-284). Biz de kendi çalışmamızda şunun altını çizmek isteriz: A. Koçak’ın deli karakterlerini “alp/yiğit” paradigmasında tahlil etmesi, “deli” semanteminin ritüel-mitolojik semantiğinin incelenmesinde doğru bir yoldur. Deliler, kaosla ilgili karakterlerdir. Bundan dolayı delilik statüsü, kozmik statü olan “alp/yiğit” için kaosa özgü temelini (aynı zamanda, aşamasını) oluşturur. Kozmos, kaostan meydana gelir ve bu dönüşüm (süblimasyon) ritimsel biçimde devam etmektedir. Oğuz birimi, kaosa ait olan delilik statüsünden geçmezse, kozmik alp/yiğit statüsünde gerçekleşemez. O, önce kozmosla kaosun sınırında ikili (ölü-diri, akıllı-deli, normal-anormal) deli statüsünde (ritüel sisteminde) olmalı, sonra da bu statüden alp/yiğit statüsüne yükselmelidir. Bundan dolayı delilik, yiğitliğin alplıktan önceki aşamasıdır. Alpa dönüşmenin sözdizimsel sıralanma şeması şöyledir:

Kozmos ----- Kaos-Kozmos sınırı----- Kozmos
Diri ----- Ölü-Diri ----- Diri
Önceki statü ----- Deli -----Alp statüsü

8. Kaosun Deli Dumrul Paradigması:

“Kitab-ı Dede Korkut”ta Deli Dumrul, ölüme karşı gelip Azrail’le mücadele eder. Ölüm, kaos dünyasıdır. Boyda tasvir edilen çay, Oğuz kozmosu ile kaos (Yalancı dünya) arasındaki sınırdır. Kaos, kozmosun aksine bir tasarıma sahiptir. Bundan dolayı kaosla ilgili çay, kozmos dünyasındaki çayların tersine olmalıdır. Gerçekten de bu çay, sulu değil, kurudur.

Kaosa has tüm davranışlar, kozmosun tersinedir. Dumrul, “deli” statüsünde olduğu için bütün hareketleri, tersine olan davranışlar ya da kaotik hareketlerdir.

-Deli Dumrul sulu değil, kuru bir çayın üstüne köprü yapar (*kaotik davranış*);

-Köprüden geçenlerden para aldığı gibi, geçmeyenlerden de para alıyor (*kaotik davranış*);

-Geçenlerden fazla para almak yerine, geçmeyenlerden fazla para alıyor; geçenlerden 33, geçmeyenlerden zorla 40 akçe alıyor (*kaotik davranış*);

-Kuru çaydan yaya geçmek isteyenleri döve-döve köprüden geçmeye zorluyor (*kaotik davranış*);

-Oğuz ilinde tüm insanların norm/kural olarak kabul ettiği ölümün aksine hareket eder: Oğuz kozmolojik yaşam şemasına karşı geliyor (*kaotik davranış*);

Burada dikkati çeken en önemli nokta, 33 ve 40 akçe semantemleridir. Her iki rakam, kaos (ölüm dünyası) ile ilgili birimlerdir. Dumrul'un köprüsü kozmosla kausun sınırınıdır. Bu durumda 33 ve 40 akçe, kaosa ait ölçü birimleridir. Dumrul, köprüde Azrail'te can pazarlığı yapar. Bu durumda o, şaman işlevinin taşıyıcısıdır. 33 ve 40 akçe, 33 ve 40 can demektir. Kaosa geçişin fiyatı, 33 akçe-candır. Köprüden geçenler hastalanıp ölenler, geçmek istemeyenler ise hastalanıp ölmeyenlerdir. Dumrul'un Azrail'le olan pazarlığı iki yolla gerçekleşir:

1. Dumrul, *hastalanıp ölenleri* kaosa götürmek için Azrail'e 33 can/akçe ödüyor. Bunlar, destanda köprüden gönüllü geçirilenlerdir.

2. Dumrul, *hastalanıp ölmeyenlerin* canını kurtarmak için Azrail'e 40 can-akçe ödüyor. Bunlar, destanda dövüle dövüle para alınanlardır.

9. Kaosun Deli Karçar Paradigması:

Deli Karçar da kaosla ilgili tersine davranışların taşıyıcısıdır:

-O, ergen bacısı Banu Çiçek'i evlendirmek yerine, kızı isteyenleri öldürür (*kaotik davranış*);

-Oğuz'da herkesin hürmet ettiği Dede Korkut'u hürmetle karşılamak yerine, ona hakaret ediyor (*kaotik davranış*);

-Elçilik kurallarının aksine hareket eder: Dede Korkut'a "evet-hayır" demek yerine, onu öldürmek istiyor (*kaotik davranış*).

Deli Karçar'ın tüm davranışları kaotik olup, onun ikili (diri-ölü) statüsü olan delilikle ilgilidir.

10. Kaosun Bamsı Beyrek/Deli Ozan Paradigması:

Oğuz mitolojisinde "Yalancı dünya" olarak adlandırılan kaosun "yalancı(lık)" ve "deli" semantemleri, Bamsı Beyrek karakterinde daha geniş bir şekilde tecessüm etmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre:

-Yalancı Oğlu Yaltacuk, doğrudan "yalancı(lık)" semantemini temsil ediyor.

-Yalancı Oğlu Yaltacuk, Beyrek'in ölmesi hakkında yalan söyler.

-Oğuz'da herkes Beyrek'i ödü diye bilse de aslında o, diridir. Yani hem ölü, hem diridir. Bu, ikili ölü-diri statüsüdür. İkili statü, inisiyasyon ritüellerinde olur. Bu durumda Beyrek'in ölümü "yalancı ölüm", yani ona hem diriler dünyasında (kozmosta) hem de ölüler dünyasında (kaosta) olmasına imkan veren ikili ritüel statüsüdür.

-Beyrek'in toyu, 40 günlük inisiyasyon (ölüp-dirilme) sistemidir. Toyda tutsak ediken Beyrek, 40 gün kaosta olur. Onu kozmosta Yalancı Oğlu Yaltacuk temsil ediyor. Lakin Yalancı Oğlu Yaltacuk, yalancı (sahte) nişanlıdır. Ritüelin işlevsel yapısına göre Beyrek, ritüelin sonunda, kırkıncı gün geri dönmelidir.

-Kaosla ilgili "yalancılık" kuralına göre Beyrek'in yalancı temsilcisi (Yalancı Oğlu Yaltacuk) olduğu gibi, Banu Çiçek'in de yalancı (sahte) temsilcileri vardır: Boğazca Fatma ve Kısırca Yenge.

-Üç kadının (Banu Çiçek, Boğazca Fatma ve Kısırca Yenge) yatay sıralamasından Oğuz mitolojik dünya modeli oluşur. Azerbaycan düğünlerinde damadın da, gelinin de sağdıc ve soldıçları olur. Sağdıc sağ taraf, soldıç sol taraf demektir. Sağ taraf kozmos, sol taraf kaostur. Merkez, kozmosla kaosun birleşme noktasıdır. Üç kadın, mekanın üç semantik noktasını temsil etmektedir:

Boğazca Fatma, kozmosun temsilcisidir: Onun "boğazca" sıfatı artıp çoğalmanın, üretkenliğin, hayatın işaretidir;

Kısırca Yenge, kaosun temsilcisidir: Onun "kısırca" sıfatı kısırlığın, çocuksuzluğun, ölümün işaretidir;

Banu Çiçek, merkezin temsilcisidir: Her iki zıt kutbu birleştirir. Bundan dolayı ikili (kız-kadın) statüsü vardır: Kocaya varacak kız gibi kadındır, lakin henüz varmadığı için kızır. Dilde "bir yüzü kız, bir yüzü kadın" ifadesi vardır. Unutulmamalıdır ki, bir kişi sadece inisiyasyon ritüelinde iki statüde olabilir. Banu Çiçek de bu rolü, toyda, ritüelde oynamaktadır. Bu ritüelle o, kızlık statüsünden kadınlık statüsünde geçmektedir. Bu iki statü arasında geçiş aşaması vardır. Geçiş aşaması kaosla, onun "deli" ve "yalan" gibi semantemleri ile bağlantılıdır. Bundan dolayı biz, destanda bu semantemlerin hepsiyle karşılaşmaktayız.

-Beyrek'in düğününde tutsak edilmesi ve kafirin kalesinde esir tutulması, onun kaosta olması demektir. Beyrek, kaos dünyasına sadece ritüelle geçebilir. Bu, toydur. Kaosa, diri statüsünde dahil olmak imkansızdır. Bu, Beyrek'in yalancı (sahte) ölümü ile mümkün olur. O, yalancı (sahte) ölümle yalan dünyasına (Yalancı dünyaya), kaosa dahil olur.

Yalancı dünyanın esas kuralı, yalan(cılık)tır. Beyrek, kaosta olduğu müddetçe, onun kurallarına uygun olarak yalan konuşur. Oğuz mitolojisinde yalanın kırk günlük ömrü vardır. Dilde halen işlek olan bir deyim vardır: “Yalanın ömrü kırk gündür.” Bu ömrün sona sona ermesiyle o, geriye, kozmosa (Oğuz’a) dönmelidir. O, toyda tutsak edilip götürüldüğü gibi, toyda da geri döner. Başka bir deyişle, toyda öldüğü gibi, toyda dirilir. Onun gelişi ile yalanın üstü açılır, yani yalanın kırk günlük ömrü sona erer.

Sonuç

İnceleme göstermektedir ki, Türk mitolojik dünya modelinin paradigması olan Oğuz mitolojisi, bir sistemdir. Onun metinlerle tecessüm eden özel bir mekan-zaman yapısı vardır. Oğuz metinleri, özellikle de “Kitab-ı Dede Korkut”, Oğuz mitolojik dünya modelinin kozmoloji süremini (mekan-zaman kronotopunu) yeniden inşa etmeye imkan vermektedir. Yeniden inşa göstermektedir ki, Oğuz dünya modelinde kozmos Oğuz, kaos “Yalancı dünya” diye adlandırılmaktadır. Oğuzlar, Yalancı dünya ile inisiyasyon (geçiş) ritüelleri aracılığıyla irtibat kurarlar. Alplığa/yiğitliğe geçirme, bu ritüellerdendir. Ritüelden geçen, geçiş aşamasında olduğu sürede Deli adını alır. Delilik, ikili statüdür. Deli, aynı zamanda, hem ölü, hem diri olup, her iki dünyanın sakini sayılır. Delişmenlik ve yalancılık, delilerin koostan gelen davranışlarıdır. Oğuz insanları, bu davranışları, deliliğin normu, kuralı saydıkları için deli yiğitlerin Oğuz’da yaptıkları delilikler (izinsiz divana dahil olma, izinsiz dövüşe/savaşa başlama, vs.) normal görülür.

Kaynakça

- Bayat, Füzuli (1993). *Oğuz Epik Enekesi ve “Oğuz Kağan” Dastanı*, Bakı, Sabah.
- Beydili, (MEMMEDOV) Celal (2003). *Türk Mifoloji Sözlüğü*, Bakı, Elm.
- Beydili, (MEMMEDOV) Celal (2004). “Khaos Anlayışı Mifologiyada”, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Geleceğine II. Uluslararası Folklor Konfransının Materialları, Bakı: Seda, s. 71-78.
- Beydili, (MEMMEDOV) Celal: (2004). “Deli”, Dede Gorgut Kitabı. Ensiklopedik Lüget, Bakı: Önder, s. 104-105.
- Caferoglu, Ahmet (1959). “Dedem Korkut Hikayelerinin Antroponim Yapısı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara, s. 59-80.
- Ekici, Metin (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara.
- Gurbanov, Füzuli (2004). *Sinergetika: Khaosun Astanasında*, Bakı: Bakı Üniversitesi Neşriyyatı.
- Hacili, Asif (2002). *Mifopoetik Tefekkür Felsefesi*, Bakı: Mütercim.

- Haciyev, Tofiq (2001). "Dede Gorgud Kitabı" Oguz Tarihinin Yazılı Dersliyi Kimi (Yahut: Dastanımızın Hecmi Haggında)", *Dede Gorgud.*, N 1, s. 9-24.
- Kaplan, Mehmet (1991). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri*, İstanbul.
- Kazımoglu, Muhtar (2004). "Dede Gorgud Kitabı"nda Deli Obrazı", *Dede Gorgud*, N 3, s. 22-39.
- Kazımoglu, Muhtar (2006). *Halk Güllüşünün Poetikası*, Bakı: Elm.
- KITABI-DEDE GORGUD (1988). (Mügeddime, tertib ve transkripsiyası: Ferhad Zeynalov ve Samet Elizade), Bakı: Yazıçı.
- Koçak, Aynur (2004). "Halk Anlatılarında Deli Tipi Üzerine Bazı Tesbitler", *Gazi Üniversitesi Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 280-298.
- Losev, A. F. (1982). "Khaos", *Mifi Narodov Mira*, C. II, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 579-581.
- Rzasoy, Seyfeddin (2004). *Oguz Mifinin Paradigmaları*, Bakı: Seda.
- Rzasoy, Seyfeddin (2007). *Oguz Mifi ve Oguzname Eposu*, Bakı: Seda.
- Rzasoy, Seyfeddin (2008). *Mifolojiya ve Folklor: Nezeri-Metodoloji Kontekst*, Bakı: Nurlan.
- Rzasoy, Seyfeddin (2009). *Oguz Mifologiyası*, Bakı: Nurlan.
- Takho-Godi, A.A. (1980). "Aid", *Mifi Narodov Mira*, C. I, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 51-52.
- Takho-Godi, A.A. (1982). "Tartar", *Mifi Narodov Mira*, C. II, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 495.
- Tanriverdi, Ezizhan (1996). *Türk Menşeli Azerbaycan Antroponimleri*, Bakı: ADPU.
- Toporov, V.N. (1980). "İmena", *Mifi Narodov Mira*, C. I, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 508-510.
- Toporov, V.N. (1982). "Kosmos", *Mifi Narodov Mira*, C. II, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s 9-10.
- Toporov, V.N. (1982). "Prostranstvo", *Mifi Narodov Mira*, C. II, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 340-342.
- Toporov, V.N. (1982). "Khaos", *Mifi Narodov Mira*, C. II, Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 581-582.

CHAOS IN OGUZ MYTHOLOGY AND HIS LUNATIC PARADIGMS

Seyfeddin RZASOY*

Abstract

In the article it is shown that Oghuz Turks had rich mythological to representation about the world. On monuments it is known that "space" in ancient Oghuzes was called "Oghuz". During research it was found out that Oghuzes named chaos "Deceitful world". Semantic "deceit" in Oghuz myth did not mean "deceit". Semantic "Deceitful world" meant the world which was return projection Oghuz (i.e. space). Mythological characters that have been connected to chaos referred to as "violent". Under "deceit" was meant to speak and do always in return sense.

Keywords: Chaos, cosmos, Oguz mythology, lunatic.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Mitoloji Bölüm Başkanı / AZERBAYCAN